

आह्निक वार्ता पत्रम्

RNI No. : UPSAN/2018/76680

वर्ष-4 अंक 76 संस्कृत दैनिक/ प्रातः संस्करण

प्रयागराज 08 जनवरी 2022 शनिवार

पृष्ठ-4

मूल्य- 2 रुपये

सर्वोच्च न्यायालयः पंजाब-उच्च न्यायालयाय सर्वाभिलेखं सुरक्षितं कर्तुमादेशं प्रदत्तवान्

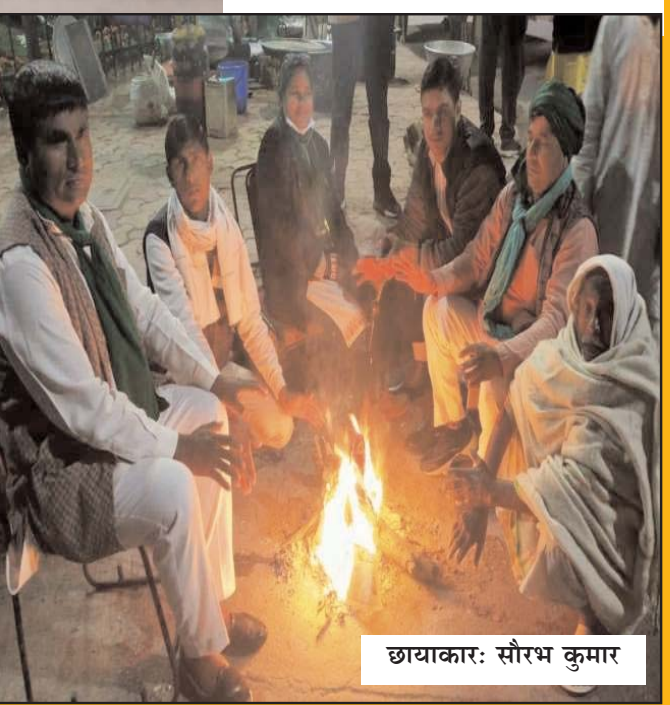
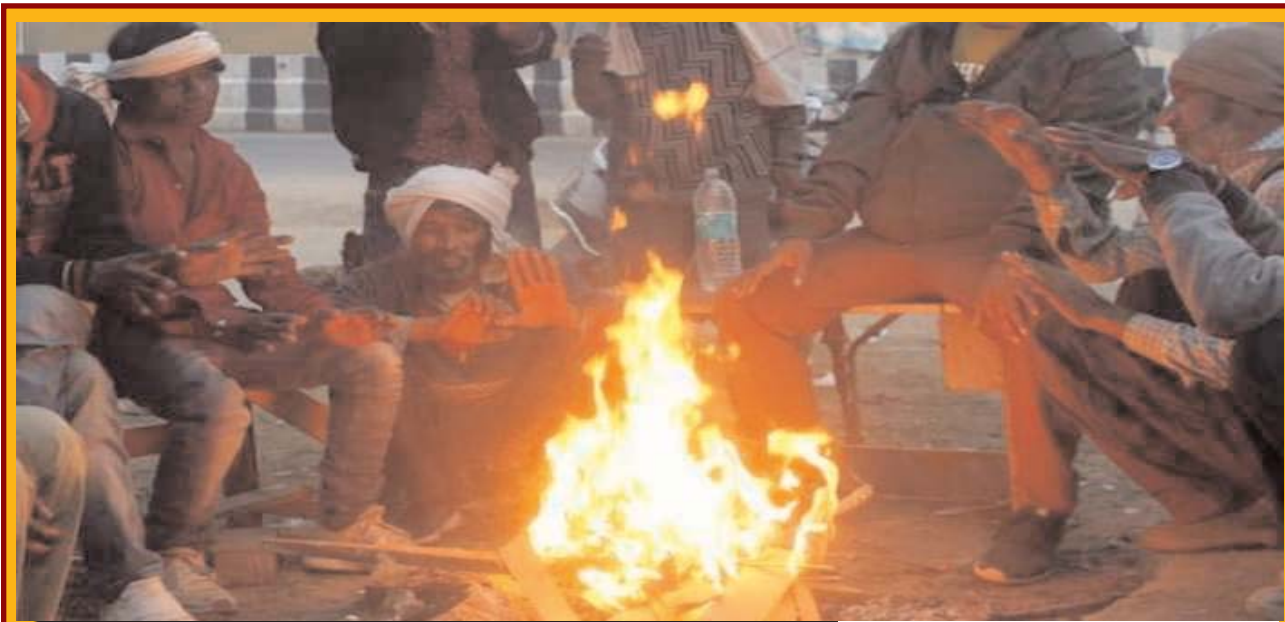
नवदेहली। नव देहली! प्रधानमन्त्रि नरेन्द्रमोदी महाभागस्य पंजाब यात्रा मध्ये सुरक्षा दृष्ट्या या त्रुटिः जाता तत्सन्दर्भे सर्वोच्च न्यायालये अद्य समीक्षा जाता। तस्मिन्सन्दर्भे सी0जे0आई0 महोदय उक्तवान्, राज्य सर्वकार तथा केन्द्रसर्वकारः द्वौ समिति निर्मितवन्तौ,

अतः द्वौ एव निरीक्षणं कुर्याताम्। सर्वोच्च न्यायालयः पंजाबसर्वकारः पंजाब पुलिस विभागश्च तथा अन्यान्यनिरीक्षण विभागान् सहयोगं कर्तुं कथितवान्। केन्द्र सर्वकारस्य अधिवक्ता मनिंदर महोदयः कथितवान् सुरक्षां प्रत्युपेक्षया राष्ट्रिय सुरक्षा प्रभाविता भवति।

राज्य सर्वकारो वैधानिक दृष्ट्या सुरक्षा व्यवस्थायाः अनुपालनं कुर्यादासीत्। माननीय प्रधान मन्त्रि महोदयस्य सुरक्षायां महती त्रुटिजाता, अत एव निष्पक्ष समीक्षया दोषिणः अधिकारिणः प्रति कठोर दण्डात्मक व्यवस्था करणीया।

सोमवासरे रक्षासन्दर्भे कार्य समीक्षा भविष्यति

प्रयागराजे शुक्रवासरे
अपि एतादृशी भूता
वृष्टिः यत् दिवसे
एव रात्रिः अभवत्।

छायाकारः सौरभ कुमार

केरले 45 नूतनाः ओमिक्रोनरोगिणः

अनन्तपुरी राज्ये 45 जनेष्वपि ओमिक्रोन नामकः कोविडरोगः दृढीकृतः इति स्वास्थ्य मन्त्रिण्या वीणाजोर्जेन उक्तम्। चत्वारः संसर्गेण रोगबाधिताः अभवन्। विविध जनपदेषु वर्तमानाः एते यू.ए.ई., खतर्, यू.के., फ्रान्स, फिलिपीन्स, तुर्की, स्वीडन, कसा किस्थान, ऐर्लान्ड, उक्रैन, उगाण्डा, दक्षिणा फ्रिक्का इत्यादिभ्यः विदेशराष्ट्रेभ्यः राज्यं प्राप्ताः सन्ति। अनेन आहत्य ओमिक्रोनबाधिताः केरले 152 जाताः।

अमृतवाणी

शत्रुघ्नश्रीनिवासाचार्यः
पण्डित शम्भुनाथ शास्त्री
वेदान्ती भागलपुर,
(बिहार)

’निन्दाश्रवणं दुःखतरम् सामर्थ्यानां
मृत्युदायकम् गीताद्वितीयोऽध्यायः
(गीतामूतरसायनम्)

अवाच्यवादांश्च बहून्दिष्यन्ति तवाहिताः ।
निन्दन्तस्त्व सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम्
संस्कृत भाष्यम्- दुयीधनादयः शराः
शत्रवः तव निन्दकाः। पौरुषं न गणिष्यन्ति
भविष्यन्ति च कण्टकाः।।

श्रीमद्भगवद्गीतायाः द्वितीयाध्यायस्य 36 तमे
श्लोके भगवान्

श्रीकृष्णःक्षत्रियोचितयुद्धकर्मणि
अनासक्तमर्जुनं सम्बोधयन् कथयति यत् हे
अर्जुन! यदा त्वं युद्धधर्मं परित्यज्य
युद्धक्षेत्रात् बहिर्गमिष्यसि तदा तव कौटु-
म्बकाः दुयीधनादयः वैरिणः वीराः
व्यङ्ग्यध्वनिं बाण प्रहार द्वारा त्वां
प्रतारयिष्यन्ति। ते तव दुयीधनादयः
अहितकराः शत्रुगणाः त्वां प्रति दुर्वचनं
कथयिष्यन्ति। अपि च तव क्षत्रियोचितयुद्ध
कर्मसामर्थ्यस्य निन्दां च करिष्यन्ति। किं
तव मते वैरीणां प्रताडनाः समीचीनाःकिं वा
शोढुं शक्याः। एतदतिरिक्तं किमप्यधिकं
दुःखं भवितुमर्हति यदा इयं परिस्थितिः
समागच्छति चेत् तदा त्वं स्वयमेवानु
भविष्यसि यत् अत्र मे मरणं श्रेयः।

अन्वयशब्दार्थः- तव तुम्हारा, अहिताः
अहित करने वाले दुयीधनादि शत्रुगण,
तवृत्तुम्हारी (अर्जुन की), सामर्थ्यम सामर्थ्य
की, निन्दन्तः निन्दा करते हुए,

॥ ज्ञानम्/भजनम्अनुपालनम्॥

गीताज्ञान संचरण समितिः,
पटना, विहार, अध्यक्षः
डॉक्टर सुदर्शन श्रीनिवास
शाण्डिल्यः

।गीताज्ञानं हि सर्वदम्॥
।। चरित्रं महतां बलम्।।

गीताज्ञाने मानवजीवनस्य, विश्वस्य च कल्याणाय
बहुप्रकारेण ज्ञानानि सरन्ति। मात्र तेषां प्रयोगः
कर्तव्यः। पूर्णरूपेण आचरणेऽनुपालनंभवेत्। ।

नहि गीताज्ञानं स्वस्थापनाय भवतु।
अपितु स्वरूपबोधाय भवतु। ।

शत्रराचार्यादारभ्य ये कृतात्मसाक्षात्काराः पूज्याः
आचार्याः तेषां व्याख्यानं समुचितं हितकरञ्च।।

दिशानिदेशकं भवति। अद्यापि भवेत् परं
कृष्णकृपाप्रकाशे भवेत्। अहं नवीनः भाष्यकारः
नेति द्योतनाय। गीतायां कश्चिद् धूर्तः पैशाचभाष्यं
लिलेख। तदर्थमेव हनुमान् पैशाचः बभूव।
कथं हनुमान् पिशाचः अतः गीताज्ञाने
आत्मसाक्षात्कारायैव ज्ञानं सरति। समाजे ये
कस्मिन्नपि क्षेत्रे महान्तः तेषां विशेषं कर्तव्यमस्ति
यत् अस्मात् बुटिनः भवेत्। ये समाजनेतारः तेषाम्
अनुगन्तारः वहवः जनाः। तेन ते दोषहीनाय यत-
मानाः भवेयुः, न तु दोषस्थापनाय।

सम्प्रति दृश्यन्ते यत् ये शक्तिसम्पन्नाः
ते एव दोषान् आश्रयन्ति। इदमेव सामर्थ्यम्
अभिगण्यते। एतावता ये सामर्थ्यवन्तः ते
दोषयुक्ताः। एतादृशाः दोषयुक्ताः परं ये
शक्तिसम्पन्नाः ते सामर्थ्यवन्तः। परं गीताज्ञाने
शक्तिसंपन्ना अपि ये दोषयुक्ताः ते दण्डनीयाः। यथा
द्रोणाचार्यादयः कृष्णनेतृत्वे दण्डनीयाः बभूवुः।।।
गीताज्ञाने ते एव सामर्थ्यवन्तः ये सदाचारशीलाः

प्रकृतेः मूलज्ञानं विना ज्ञानस्य प्राप्ति नितान्तसम्भवम्

यद्यपि बहुनाधीषे तथापि पठ पुत्र व्याकरणम्
स्वजनो श्वजनो माऽभूत् सकलं शकलं सकृच्छकृत्॥12

व्याकरणस्य ज्ञानं विना शब्दानां सम्यग्रयोगो न भवति। तस्मादेव कारणात्
अर्थस्य अनर्थं भविष्यति। यः व्याकरणं जानाति सः एव स्वजनो श्वजनो च
विषये भेदः कर्तुं शक्यते। तर्कदृष्ट्याऽपि व्याकरणमतीवमहत्त्वपूर्णं वर्तते।
प्रकृतिप्रत्ययस्य विशद् विश्लेषणं व्याकरणेनैव सम्भवम्। निरुक्तकारस्य
कथनमस्ति यत् सर्वाणि नामानि आख्यातजानि। धातुः कस्य गणस्य, कस्मिन्नर्थे
प्रयुक्तं तथा च अनेन कस्यऽर्थस्य बोधनं जायते, इदं ज्ञानम् व्याकरणज्ञानेनैव
अवगम्यते। व्याकरणवेत्ता शब्दानाम् दर्शनमात्रेणैव तेषाम् मर्मतत्त्वं अवगम्यते।
प्रामाणिकतया वक्तुं शक्यते यत् शब्दार्थयोः विश्लेषणस्येकमात्रं साधनं
व्याकरणमस्ति। प्रकृतेः मूलज्ञानं विना ज्ञानस्य प्राप्ति नितान्तसम्भवम्।
व्याकरणस्य वैशिष्ट्यमेवमेव यत् शब्दे या भावना व्यक्ता तस्या प्रतिपादनं कर्तुं
समर्थोऽस्ति। मीमांसकाचार्याः भावनायाः भेदेषु अस्य सिद्धान्तस्य
व्यापकनिरूपणमपि क्रियते। केनचिदपि भाषायाम् भाषां अनुशासितसुनियोजिताय
च पूर्णदायित्वं व्याकरणशास्त्रेण निर्वह्यते। अस्मात् हेतुत्वात् सर्वभाषावेतारः
निजशास्त्रेषु व्याकरणं प्रमुखतया प्रतिपादितम्।भाषायाः अङ्गप्रत्यङ्गस्य
विवेचनमेवव्याकरणमुच्यते। व्याकरणं तद् विधानमस्ति येन भाषायाः
शुद्धोच्चारणम् शुद्धपठनम् तथा च शुद्धलेखनम् समागम्यते। भाषायाः
पठनलेखनोच्चारणभ्यः निर्धारितनियमाः सन्ति। तेभ्यः नियमेभ्यः परिपाल-
नमत्यावश्यकम्। एते नियमाः व्याकरणान्तर्गते आयाति। अतः भाषायाः
अध्ययनार्थं व्याकरणाध्ययनमतीव महत्त्वपूर्णमस्ति।भाषायाम् प्रयुक्तशब्देषु
प्रकृतिप्रत्यययोः विशद् विश्लेषणमेव व्याकरणम्। व्याकरणं स्वदेशेन भाषां न
प्रवृत्तये अपितु एतत् तु प्रत्युत्तभाषायाः स्थितेः स्पष्टयते। यथा ‘भवति’ क्रिया-
पदमस्ति। व्याकरणमवेत्ता ‘भवति’ इति क्रियापदं ‘भवतीति’ इत्यस्मिन्नर्थे गृह्णाति
परञ्च व्याकरणवेत्ताऽत्र जानाति यत् का प्रकृतिः कः प्रत्ययः अर्थात् उभयोः
स्थितेः किम्? व्याकरणं स्पष्टयति यदत्र ‘भू’ प्रकृतिः तथा च ‘तिप्’
प्रत्ययोऽस्ति। तदनन्तरं व्याकरणमेव लोचयति यत् कथं भूधातोः सार्वधातुकसंज्ञा
तदुपरात्तगुणादेशः तथा च केनप्रकारेण तिपादीनां प्रत्ययानुत्पत्तिर्भवति।
एवमेवेतद् विश्लेषणमतीवमहत्त्वपूर्णं जायते। अतोक्तं विद्विद्भिः यत् विश्लेषणम्
व्याकरणस्यपरममहत्त्वम्।व्याकरणस्यऽपरनाम शब्दानुशासनम्। इदम्
शब्दसम्बन्धीः अनुशासनं करोति। शब्दस्य कथं प्रयोगो करणीयमिति
व्याकरणमुच्यते। भाषायाम् शब्दानां स्वयवृत्तिर्विर्मति। व्याकरणेन शब्दाः न
अग्रसारितः, करणेनशब्दानेऽग्रसारितः करोति अपितु भाषायाः प्रवृत्त्यानुसारेण
शब्दप्रयोगं निर्दिष्टयति। एतत् भाषामुपरि शासनं न क्रियते, अपितु तस्याः
स्थितिप्रवृत्त्यानुसारेण लोकशिक्षणं करोति। एषः व्याकरणस्य महत्त्वम्। यदा वयं
व्याकरणशास्त्रस्य परममहत्त्वे चर्चाकुर्मः तदा जानीमः यत् व्याकरणेन भाषायाः
गतिर्न रूपाद्धि तथाच न हि व्याकरणकेन परिवर्तितः भवति। किम् कश्चित्
क्षेत्रविशेषस्य भूगोलः तत् स्थानस्य गतिविधिं रूपाद्धि परिवर्तितो वा? भाषा तु
निरन्तरं प्रगतिशीलः। व्याकरणं न तु तस्य नियामकः न च तस्य अवरोधकः।
सहस्रवर्षाण्यनन्तरं यदा कोऽपिभाषा अन्यत् रूपे विस्थापिता तदा इयम् स्वरूपाय
नवीनव्याकरणस्यरचना जायते। अधुना महतोयम् वर्तते यत् पुरातनव्याकरणं
तदापि व्यर्थं न भवति। तस्याः पुरातनभाषायाः यथार्थपरिचयम् निवेदयते। एषः
व्याकरणशास्त्रस्य अनुपममहत्त्वमस्ति। व्याकरणवेत्ताजनः प्रत्यक्षदर्शीः जायते।

आत्मसाक्षात्कार एव मानवस्य चरमोद्देश्यम् । स च
श्रवण मनन निदिद्ध्यवासनैरेव सम्भवति नान्यथा ।
इमान्येव श्रवणादीनि दर्शनहेतुत्वेन सीकृतानि । तथा हि-
‘श्रोतव्यः श्रुतिवाक्येभ्यो मन्तव्यश्चोपपत्तिभिः ।
मत्वा च सततं ध्येय एते दर्शनहेतवः ?’ इति
श्रुतिवाक्येभ्यः श्रवणं, श्रुतस्य बुबोधयिषया मनने प्रवृत्तिः
। मननद्वारा पक्षप्रतिपक्षोपपत्तिभिः निर्णीते अर्थे
निदिद्ध्यसनं प्रवर्तते । निदिद्ध्यसनाद् हि आत्मसाक्षात्का-
रः । अस्य संज्ञा तु शास्त्रान्तरे मोक्ष अपरम् निःश्रेयस
निर्वाण कैवल्य मुक्तिभेदैर्वर्लसिता दृश्यते ।
आत्मदर्शनार्थं षट् दर्शनानि आस्तिकानि प्रसिद्धानि ।
सर्वादौ न्यायः । नीयते अयनं मोक्ष अनेनेति न्यायः ।
तर्कशास्त्रविशेषः । अस्य प्रवर्तको महर्षिगौतमः । इदं
न्यायदर्शनं पञ्चाध्याय विशिष्टम् । प्रत्याध्यायः
आह्निकद्वययुक्तः । सूत्राणि चात्र अष्टपञ्चाशदधिक
528 पञ्चशतानि । तदिदमादिमम् सूत्रम्- ‘प्रमाण-प्रमेय-
संशय-प्रयोजन-दृष्टान्त-सिद्धान्त-अवयव-तर्क-निगन्थ-
वाद-जल्प-वितण्डा-हेत्वाभास-च्छल-जाति-निग्रहस्थानानां
तत्त्वज्ञानाभिधेयसाधिगमः ।’ इति ।
विशेषपदार्थं स्वीकाराद्वैशेषिकः । भगवता कणादप्रणीतं
वैशेषिक दर्शनं दशाध्यायविशिष्टम् । प्रत्याध्याये द्वौ
पादौ स्तः । सूत्राणि चात्र सप्तसप्तत्यधिकशतसंख्यकानि
177 भवन्ति । ‘अथातो धर्मं व्याख्यास्यामः’ इति प्रथमं
सूत्रम् । षड्धाध्याय विशिष्टं पञ्चविंशति तत्वात्मकं
सांख्यदर्शनं भगवता कपिलेन प्रणीतम् । षट्

दर्शन-दिग्दर्शनम्

विंशत्यधिक पञ्चशतानि 526 सूत्राणि परिगणितानि ।
‘अथ त्रिविधदुःखात्यन्तनिवृत्तिरत्यन्त पुरुषार्थः’ इति अस्य
प्रतिज्ञा सूत्रम् । पतञ्जलि प्रणीतं योगसूत्रं समाधि-
साधन-विभूति-कैवल्यभेदैश्चतुष्पाद युक्तम् ।
पञ्चनवत्यधिक शतानि 195 सूत्राणि संकलितानि ।
‘अथ योगानुशासन’मिति प्रारम्भिकं सूत्रम् ।
जैमिनीप्रोक्तं कर्ममीमांसा दर्शनं द्वादशाध्याय विशिष्टम् ।
तत्र प्रथम द्वितीय चतुर्थ पञ्चम सप्तम नवम एकादश
द्वादशाध्यायाः चतुष्पादात्मिकाः । तृतीय षष्ठ
दशमाध्यायाः अष्टपादात्मिकाः । सूत्राणि चात्र षट्
पञ्चाशदधिक एकत्रिंशत् शतानि 3156 सूत्राणि सन्ति
। संकर्षणकाण्डः चतुर्ध्याय विशिष्टः । प्रत्याध्यायः
चतुष्पादात्मकः । सूत्राणि ऊनाशीत्यधिक षट् शतानि
679 सन्ति । सर्वाणि मिलित्वा पञ्चत्रिंशदधिक
अष्टत्रिंश शतानि 3835 संख्यकानि भवन्ति । ‘अथातो

धर्मं जिज्ञासा’ इति मीमांसाया आदिमं सूत्रम् ।
महर्षि वादरायण प्रणीतम् उत्तरमीमांसासूत्रं वेदान्त दर्शनं
चतुर्ध्याय विशिष्टम् । प्रत्याध्यायः चतुष्पादात्मकः ।
द्विपञ्चाशदधिक पञ्चशतानि 552 सूत्राणि
एकनवत्यधिक शतानि 191 अधिकरणानि च अत्र
सन्निवेशानि सन्ति। वेदान्त सूत्रोपरि भाष्याणि बहुविधानि
सन्ति । तेषु निर्विशेषवादी स्मार्तः शंकराचार्यः ।
अद्वैतपरकं शारीरकभाष्यं प्रसिद्धम् । अन्ये सविशेष
वादिनो वैष्णवा आगमिकाः । सर्वादौ श्रीरामानुजाचार्यः
विशिष्टाद्वैतवादी । तस्य श्रीभाष्यम् प्रसिद्धम् । वल्लु
भाचार्यः अणुभाष्यकर्ता । शुद्धाद्वैतवादस्य प्रवक्ता ।
निम्बाकीचार्यः द्वैताऽद्वैतवादी । वेदान्तपारिजातसौरभ
भाष्यकर्ता । मध्वाचार्यः द्वैतवादी । तस्य पूर्णप्रज्ञभाष्यं
प्रसिद्धम् । भास्कराचार्यः भेदाभेदादस्य संस्थापकः ।
तस्य भास्करभाष्यं सर्वविदितम् । अविभागाद्वैतस्य

संस्थापक विज्ञानभिक्षुः सर्वतन्त्रस्वतन्त्रः । तेन
विज्ञानामृतभाष्यं विलिखितम् । श्रीवैतन्यमतानुयायी
बलदेव विद्याभूषणः उत्कलीयः । तस्य अचिन्त्य
भेदाभेद संवलितं भाष्यं गोविन्दभाष्य नाम्ना विश्वविदितम्
। शैवदर्शने दौ प्रसिद्धौ । श्रीकण्ठाचार्य शैवविशिष्टा
द्वैतवादस्य आधारस्तम्भः । तस्य शैवभाष्यं परमादरणीयम्
। वीरशैव विशिष्टाद्वैतस्य आचार्य श्रीपतेः श्रीकरभाष्यं
प्रसिद्धम् । पञ्चाननस्य शक्तिभाष्यं शाक्तानां कृते नवीनम्
। इमानि दर्शनानि सूत्र-भाष्य-वार्त्तिकदिभिः परिपूर्णानि ।
सूत्रादीनां लक्षणानि तावत्- अल्पाक्षरम सन्दिग्धं सारवत्
विश्वतोमुखम् । अस्तोभमनवदयं च सूत्रं सूत्रविदो विदुः
उक्तानुक्तदुरुक्तानां चिन्ता यत्र प्रवर्तते । तं ग्रन्थं वार्त्तिकं
प्राहुः वार्त्तिकज्ञाः मनीषिणः सूत्राधी वर्णयते यत्र शब्दैः
सूत्रानुसारिभिः । स्वपदानि च वर्णयन्ते भाष्यं भाष्यविदो
विदुः इति निरूपितानि ।

